
“İMPARATORLUK”U AŞACAK GÜÇ: BİR DEMOKRATİKLEŞME DÜŞÜNCESİ OLARAK “ÇOKLUK”

Yavuz YILDIRIM *

I

Çağdaş siyaset felsefesinin en önemli tartışma konularından biri, demokrasi düşüncesini, 21. yüzyılın toplumsal ve siyasal koşulları çerçevesinde, yeniden anlamlandırma yönündeki girişimlerdir. Konunun taraflarını “demokrasiyi yeniden düşünmeye” çağıran bu tartışmada temel eksen, demokrasinin teorik ve pratik görünümüyle nasıl düzenleneceğiyle ilgilidir. En geniş anlamıyla sosyalist düşün geleneği içinde de, demokrasiyi liberal demokrasi kodlamasının ötesinde algılamaya çalışan çabaların son dönemlerde yoğunlaştığı görülür. Michael Hardt ve Antonio Negri’nin geçtiğimiz on yıla damgasını vuran ve birbirlerini tamamlama özelliği gösteren, *İmparatorluk* (Empire) ve *Çokluk* (Multitude) adlı eserleri, mevcut demokratik sistemin analizi ve bunun yenilenmesi açılarından önem taşıyan çalışmalardır. Söz konusu eserlerin incelenmesi, günümüzdeki demokrasi tartışmalarının ulaştığı noktayı sergilemesi açısından gereklilik kazanır.

* Araştırma Görevlisi, Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Bu çalışmanın amacı, *İmparatorluk* kitabının, demokratik bir siyasal ontolojiden hareket edip etmediği sorusu etrafında, kısa bir analizini yapmaktır. Bu analiz aynı zamanda, İmparatorluk'un dayandığı temel düşüncenin de ipuçlarını verecektir. Çalışmada, Hardt ve Negri'nin eserinin demokratik bir siyasal ontolojiye dayandığı ancak söz konusu demokratikleşme algısının tam olarak oturtulamadığı vurgulanacaktır. Çalışmanın sınırlılığı, bu ipuçlarının detaylandırılmasını engeller; ancak ortaya konan noktalar kitapla ilgili bir düşünsel harita çıkartacaktır. Dolayısıyla burada kitabın bir özetini yapmak yerine dayandığı arka plana ve ürettiği demokratik yaklaşıma odaklanılacaktır.

Hardt ve Negri'nin etkilendiği iki büyük düşünsel kaynak Spinoza ve Gilles Deleuze ile Felix Guattari isimleridir. *İmparatorluk*'un yazarları, klasik ve modern bu iki çizgiyi, postmodern dönemin kavramları eşliğinde, yeni bir devrimci yolda birleştirirler. Ortaya çıkan eser, günümüzün kapitalist egemenliğinin ve küreselleşme sürecinin işleyişi ile onun içinde ortaya çıkan/çıkacak semptomların yönetilmesine dair bir "el kitabı" olmuştur. Kitap, modern egemenlik olgusunun ortaya çıkışı, Roma İmparatorluğu'nun işleyişi, Rönesans düşüncesinin etkisi, ulus-devlet formunda cisimleşen iktidarın ve bununla birleşen kapitalist rejim çizgisinin egemenliği, buna karşılık olarak değişen emek süreçlerinin ve toplumsal hareketliliğin-kısaca Avrupa düşünce geleneğinin özeti durumundadır. Söz konusu geleneğin, günümüzde gelinen noktada yeni bir dönüşüme gebe olduğunu iddia eden yazarlar, İmparatorluk adını verdikleri düzenin, siyasal olana dair tüm nosyonları içerdiğini ve olası bir dönüşümün de ancak İmparatorluk'un içinden çıkacağını savunurlar. Kitap, bu anlamda sadece geçmiş ve bugünü anlamak için değil, gelecek için çıkarsamada bulunmak ve buna yön verme hedefinde olduğu için önemlidir.

II

İmparatorluk, küresel sistemin işleyişini çizip, bundan çıkacak sonuçları irdelerken, şüphesiz kimi teorik temellere dayanmaktadır. *İmparatorluk* yazarlarının en büyük dayanağı, Spinoza düşüncesi ve özellikle düşünürün "içkinlik" ve "çaba" (conatus) kavramlarıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, Spinoza, Tanrı'nın sıfatları olarak insanların, akla uygun hareket etmeleri halinde özlerine uygun davranabileceklerini ve akla uygun hareket etmenin de ancak bir araya gelme ve işbirliği yapma yoluyla oluşacağını söyler. Buna göre, insan kendini iyiye yöneltecek girişimlerde buldukça, onu akla uygun hareket etmekten alıkoyan duygulanımlardan uzaklaşacaktır. Tutkularının belirlenimindeki insan

iyi-kötü karşılaşmalar konusunda doğru yargılarda bulunamayacaktır. Öte yandan insan, yasak (Kilise) aracılığı ile işleyen ahlak ile değil kendinde içkin olarak bulunan kudret (etik) aracılığı ile kendisi ve dolayısıyla Tanrı'nın bir görünümü olur. Dolayısıyla insana içkin olarak bulunan bir değiştirme ve dönüşme çabası vardır. Bu çaba, bir araya gelişlerin kaynağı olur. Spinoza'ya göre "herhangi bir insan için en yararlı olan şey ise kuvveti kendisinininkiyle birleştiğinde kendisi için daha büyük bir güvenlik, refah ve bilgi sağlayacak olan diğer insanlardır" (Balibar, 2004 :120). Diğer insanlarla üretilecek olan güç, insanın kendi doğasına ulaşmasını sağlar ve bu anlamda en doğal rejim olan demokrasi ortaya çıkar.

Ancak Balibar'a göre (2004: 130), Spinoza bir demokrasi kuramı değil, daha çok her rejim için geçerli bir "demokratikleşme" kuramı çizmektedir. Çünkü Spinoza düşüncesi, sürekli devam eden bir çaba mefhumuna dayanır. Çaba, akla uygun hareket etmenin güdüleyicisi olarak insanın kendi karşılaşmalarını örgütlemesi ve sonuçta bilgiye, upuygun fikirlere ulaşmasının aracıdır (Deleuze, 2005: 82). Akıl halinde yasa ezeli-ebedi bir hakikattir, bu her bir bireyin kudretinin tam bir gelişimi için doğal kural anlamına gelir. Deleuze, Spinoza düşüncesinde insanın iyi ya da kötü neye muktedir olduğunu önceden bilmediğini, belli bir karşılaşmada , belli bir düzenekte, belli bir kombinasyon içinde bir beden ya da ruhun ne yapabileceğinin önceden bilinmediğini söyler. Bu noktada Spinoza'ya göre önemli olan hayatı, her bireyliğini bir biçim ya da biçimin bir gelişimi olarak değil, farklılaşan hızlar arasındaki parçacıkların yavaşlama ve ivmelenmesi arasındaki karmaşık bir ilişki olarak anlamaktır. Bu bağlamda Spinoza düşüncesinde "hiçbir zaman sıfırdan başlanmaz hiçbir zaman tabula rasa oluşturulmaz; arasına karışılır, ortasına girilir, ritmler bir araya getirilir ya da dayatılır". Spinoza, "hayatı devinimi içinde bir araya getirme çabası"nı ifade eder (Deleuze, 2005: 133-135).

Böylece, İmparatorluk olgusunun dayandığı ilk ayak ortaya çıkmış olur. Hardt ve Negri, Spinoza'dan insana içkin olarak bulunan, üretici bir güç olarak çaba düşüncesini almışlardır. Söz konusu çaba, insanların kendileri için daha iyi olanı bulacakları bir araya gelişleri örgütler. "İçkinlik düzlemi, tekilliğin güçlerinin gerçeklik kazandığı ve yeni insanlık hakikatinin tarihsel, teknik ve politik olarak belirlendiği bir düzlemdir" (Hardt-Negri, 2003: 97). *İmparatorluk* içinde bu nokta, "çokluk"un üretici ve yıkıcı bir güç olarak bir araya gelişine dönüşecektir. Esasen çokluk bir nüve olarak modern egemenliğin

kurulduğu dönemlerden bu yana varlığını sürdürür. Ancak çokluk, tarihsel süreçte, özellikle ulus-devlet işleyişinin bir parçası olarak sürekli olarak "halk"a dönüştürülmüştür. Bu durum, modernliğin krizleriyle desteklenir. Kısaca özetlenecek olursa, Hardt ve Negri'ye göre Avrupa'yı Rönesans dönemine taşıyan ve sekülerleşmenin önünü açan ilk modernlik, devrimci bir içerikteydi ancak bu süreç, bir karşı-devrimle karşılandı ve bu, çokluk adına iktidarın ele geçirilmesine karşı, aşkın bir kurulu iktidarın tepkisiydi; düzeni, arzunun karşısına yerleştiren bir dirençti (Hardt-Negri, 2003: 98). Söz konusu direncin kurduğu düzen, "sermayenin gelişmesinin bir işlevi olarak bireysellik evrensellik arasındaki ilişkiyi üst-belirleyen bir yönetim biçimi halini aldı" ve çokluğun halka dönüştürülmesinin önünü açtı (Hardt-Negri: 2003: 109). Çokluk, sonu olmayan bir kurucu ilişki, bir çeşitlilik ve teklik alanı iken, halk kendi içinde özdeşliğe ve homojenliğe yönelen, kendi dışında kalanları iten ve egemenlik için hazırlanmış kurulu bir sentezi ifade eder (Hardt-Negri, 2003: 123-124).

Dolayısıyla "iki tür modernlik"ten ikincisinin yarattığı bir sonuç olarak imparatorluk kendi meşruluk sistemini kurar ve rızaya dayalı olarak kendini yeniden üretir. Modernliğin kendi içindeki çatışması, imparatorluğun kaygan düzleminde yönetilir; artık onun dışında bir yer yoktur; o böler, parçalar ve yeniden yaratır. Ancak bu süreç, sürekli olarak çokluğa ihtiyaç duyar. Çünkü küresel sistemin bir yönetim aracı olarak kurgulanan imparatorluk, çokluk üzerinden disiplin ve kontrol mekanizmalarını işletir ve onu edilginleştirir. Öte yandan çokluk için imparatorluğun dışı yoktur; küreselleşmenin geldiği noktada çokluk imparatorluğu dönüştürecek araçlara sahiptir. Bu bağlamda açık bir şekilde, imparatorluk ile çokluk birbirini gerektirir.

Bu noktada, çokluğun kurgulanması açısından Hardt ve Negri, Deleuze ve Guattari'nin "arzu" ve "yersiz-yurtsuzlaşma" kavramlarından yararlanırlar. Deleuze ve Guattari, özne ve eylemliliklerini yeni bir kavramsallaştırmaya tabi tutarak, post-modern döneme dair yeni bir bakış açısı getirmeyi hedeflerler. Esasen, bir çok açıdan bu düşünürler de Spinoza'nın çaba kavramını ilerletirler; çünkü Spinoza'da "kendi bilincine varmış olan conatus, arzu olarak adlandırılır; daima herhangi bir şeyin arzusu olan arzu" (Deleuze, 2005: 78). Bu açıdan, imparatorluğun içinde var olan çokluk, onun yıkılması için de bir arzunun taşıyıcısı durumundadır.

"Deleuze ve Guattari'nin "Anti-Oedipus" ve "A Thousand Plateaus" kitaplarında 'arzu'ya tanıdıkları ontolojik önceliği Hardt ve

Negri "çokluk"a tanıyorlar. Kendisi dışında başka hiçbir varlık kaynağına ihtiyaç duymayan; varlığın dünyaya içkin tüm alanını dolduran; eksiksiz ve kendiliğinden bir güç istenciyle durmaksızın eyleyen; ürettiği ilişkiler ve yoğunluklarla hiçbir temsile veya yapıya indirgenemeyecek bir çeşitliliğin ta kendisi olan; fakat yine de her daim aşkın (transcendent) yapılarca ket vurulmak ve tahakküm altına alınmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan 'arzu' tanımını bir siyaset felsefesi kavramı olarak 'çokluk' için de rahatlıkla yapabiliriz" (Uyurkulak, 2005).

Diğer taraftan, imparatorluğun günümüzdeki işleyişi, ulus-devlet aracının ötesine geçip yeni bir ağ örgütlenmesi halini almıştır ve merkezsiz, toprağa bağlı olmayan bir süreci içerir. Diğer bir deyişle, imparatorluk, sermayenin "yersizyurtsuzlaşması" üzerinden kendini var eder. Bu bağlamda, "İmparatorluğun bir Roma'sı yoktur". Emperyal monarşi, dünya piyasasının birliği üzerinden hüküm sürer ve ondan beklenen piyasanın kolektif boyutunu güvenceye almasıdır (Hardt-Negri, 2003: 328). Bu aynı zamanda Foucault'dan alınan kavramla, disiplinci yönetimden kontrolcü yönetime geçiş boyutunu da simgeler: "Yönetim doğrudan üreten ve ortak faaliyet yürüten öznelliklerin hareketi üzerine uygulanır; kurumlar sürekli olarak bu hareketin temposu üzerine oluşturulur ve yeniden tanımlanır ve iktidar topoğrafyası her şeyden önce artık uzamsal ilişkilerle bütün bağlarını koparmış, yerini öznelliklerin zamansal yerinden edilişinde bulmuştur" (Hardt-Negri, 2003: 329). Hardt ve Negri bu durumu bir fırsat olarak algılar; yazarlar sermayenin küreselleşmesine direnmek yerine, süreci hızlandırmayı önerirler: "Küreselleşme bir karşı küreselleşme, İmparatorluk da bir karşı-İmparatorlukla göğüslenmek zorundadır" (2003: 221). Yersiz yurtsuzlaştırılan çokluk, imparatorluğu aşarak kendini yeniden temellendirecektir.

İmparatorluk yazarlarının temel aldığı iki ana hat bu noktada birleşir; Hardt ve Negri'nin yukarıda belirttiğimiz kavramların bir bileşimini yaptıkları görülür: İmparatorluğa içkin olarak var olan ve kendi bilincinde bir çabaya sahip durumda bulunan çokluk, yersizyurtsuzlaşarak çoğalttığı arzusunu İmparatorluğun dönüştürülmesi için kullanılmalıdır. Ya da onların kelimeleriyle belirtmek gerekirse "çokluğun topraktan bağımsızlaştırıcı iktidarı, İmparatorluğun sürmesini sağlayan üretken bir kuvvet olduğu kadar, onun yıkılışını talep eden ve zorunlu kılan bir kuvvettir de" (2003: 85). İletişim, sivil toplum kuruluşları ve farklı coğrafyalarda ateşlenen toplumsal hareketler, bu kuvvetin sağlamaştırılacağı fırsatlar olarak kitap boyunca

analiz edilir. Bu fırsatlar biyopolitik üretim zemininde birleşirler. "Çokluk, ancak iç dinamiklerinden hareketle, üretimde, mübadelede, kültürde başka bir ifadeyle kendi var oluşunun biyopolitik bağlamında yeniden üretilir. Ne var ki yersizleşmiş bu otonom çokluğun biyopolitik var oluşu otonom bir bilgi üretici kitleye, mutlak bir demokratik iktidara dönüşme potansiyeline sahiptir" (Hardt-Negri, 2003: 351). İmparatorluğu dönüştürecek olan, bizzat bu potansiyelin kendisidir.

III

Hardt ve Negri'nin kurmaya çalıştığı ontolojide, biyopolitika, insanın yaratıcı kapasitesinin tümünü ifade ederek merkezi bir konuma yerleşir. Negri, "siyasal olan her şeyin biyopolitik" olduğunu belirtir: "Varlığın tutarlılığını kurucu güç içinde onaylayarak ve zamanın kurucu okunu sonsuzun yenilenmesine açarak dünyanın bütün üretimini belirleyen biyopolitiktir" (Negri, 2005: 278). Bu bağlamda ölçülemez emeğin ve virtüellikten reel olana geçişin kavşağında biyopolitika belirir. Dolayısıyla "biyopolitiğin ontolojisi, siyasalın üretimi için bir ön koşul olarak, siyasal olayların tekilleştirilmesinin temeli olarak ve değerlendirme ötesinin motoru olarak" düşünülmelidir (Negri, 2005: 284-285). İmparatorluk, biyopolitikayı, Foucault'dan daha geniş bir perspektifte, sadece var olan iktidar-insan ilişkileri çerçevesinde değil, bunların dönüştürülebilme kapasitesi boyutundan ele alır. Buna göre "biyopolitika ontolojik bir meseledir, çünkü sürekli yeni bir toplumsal varlığı, yeni bir insan doğasını yaratır" (Hardt-Negri, 2004:362). Biyopolitik üretim aracılığı ile çokluğun hayatının soyuttan somuta her alanının yeniden üretilmesi, "bedenlerin sürekli ilişkilenebilmesi, iletişimi ve kümelenmesiyle gelişir".

Bu bağlamda, dönüştürücü bir arzudan hareket eden tikelliklerin bir aradılığı ile örgütlenecek çokluğun gücü, "her türlü pozitif düzeni yıkan eşit-özgürlük talebi" olarak, Balibar'ın anlamda bir egaliberte talebi olarak yorumlanabilir. Zizek (2003: 259), egaliberte'nin "mevcut düzene sürekli ve kalıcı bir isyanı harekete geçiren, dolayısıyla da katıyetle küçültülemeyen, kendi örneğini mevcut düzen tarafından içerilemeyen, bu yüzden de kayıtsız şartsız bir fazlalık-aşırılık" olduğunu belirtir. Tüm insanların söz-söyleyen varlıklar olarak görüldüğü egaliberte durumunda bireyler, "sarsan-bozan ve hiçbir şeyin parçası olmayan parça" olarak bulunurlar. Bu tasvir, Hardt ve Negri'nin çokluğu, Marx'ın devrimci öznesi proletaryadan ayırma ve küreselleşme sürecinde yeniden yapılandırma çabasıyla örtüşür. İmparatorluk, proleter enternasyonalizme karşı olarak kurulmuştur ve küreselleşmenin

sermayenin akışını sağlayıp, ulus devletleri etkisizleştiren sürecinde emek faktörü de değişim geçirmiştir. Artık, sadece fabrikadaki erkek endüstri işçisi değil, maddi-olmayan emek üreten her türlü birey, İmparatorluğa karşı kurulacak düzende pay sahibi olacaktır. Böylece, farklı tikelliklerin bir arada bulunduğu ve bunların ortak bir hedef doğrultusunda işbirliğine gittikleri bir dayanışma düzlemi doğar. Bu düzlem, küresel bir yurttaşlık yaratacaktır. Diğer bir deyişle, çokluk, küresel bir egaliberter hedef üzerinden işler.

Bu durum aynı zamanda onun demokratik bir siyasal ontolojiye dayandığını da gösterir. Yukarıda belirtildiği gibi imparatorluk, çokluğun bir araya gelişleri ve demokratik hareketi yükseltmesiyle aşılacaktır. Negri (1996) İmparatorluk'u kaleme almadan önce, "demokratik eylemin şimdiye kadar tecrübe ettiği çelişkilerin bir çoğunun, sonsuz bir şekilde daha karmaşık olan düzlemlerde kendilerini yeniden üreteceklerini kabul etmek zorunda kalacağız" diyerek, çizecekleri çerçevenin ipuçlarını önceden vermiştir. Ancak bu durum, tam da Balibar'ın Spinoza düşüncesine atfettiği tanım gibi, net bir demokrasi algısı değil, bir demokratikleşme perspektifi içerir. Yazarlar İmparatorluk'ta, "çokluğun eylemlerinin nasıl politik olacağına" dair sorunun, onun imparatorluğun karşısına doğrudan ve yeterli bir bilinçle dikildiği zaman cevaplanır hale geleceğini belirtir. Diğer bir deyişle, söz konusu ontolojik düzey, sınırları belli, oluşum süreci açık bir düzey değildir; daha çok bir öngörüdür ve olacak olandır; "oluş halinde" dir.

Ancak Zizek'e göre bu yönde bir perspektif sonuç üretecek bir güce sahip değildir; ona göre bu talepler Efendi'ye yöneltmiş ve onun kabiliyetini test eden histerik bir tahrikten öteye geçemeyecektir, "zira Efendi, mevcut yapının bütünüyle yıkılıp gitmeyeceğini garantilemek için hep buradadır" (Zizek, 2003: 289). Bu bakış açısında, çokluğun isyanı da, imparatorluğun kendi gücünün harekete geçmesine neden olacaktır çünkü, parçaların bütünü yok edecek gücü yoktur. Zizek, özneyi yeniden kurma çabalarını beyhude görür ve siyasetin tikel taleplerin birleştirilmesi üzerinden yürütülmesine karşı çıkar; hatta bunu siyasetin tasfiyesi olarak görür. Var olan düzene karşı negatif jestler düzeyinde kalacak karşı çıkışlar, ancak daha sert bir düzenin kurulmasının önünü açacaktır. Ona göre siyaset tikel bir talebin, müzakerenin parçası haline getirilmemeli ve sosyal uzamın yeniden yapılandırılışına dair bir yoğunlaşma üzerinden kurulmalıdır. Zizek, siyasetin yeni çağın gereklerine yönelik olarak yeniden kurgulanması ya da kavramların yeniden tanımlanması yönündeki çabalara cepheden karşı çıkar ve bu

girişimlerin, sistemin içine yerleştiği için, kendi kendileri tarafından yok edildiğini savunur.

Esasen Hardt ve Negri, kapitalizmin yaşadığı ekonomik krizlerin ve bunlardan kaynaklanan yeni ekonomik programların, çokluğun tamamlayamadığı devrimler olduğunu belirtir. Buna göre, küreselleşme ve iletişim çağının geldiği yeni noktada, bu yöndeki yıkım girişimleri daha tahripkar olacaktır ve Zizek'in tersine onlar bu sürece karşı umut besler. Onlar, Deleuze ve Guattari'den esinlenerek, direnişin iktidardan önce geldiğini ve bu direnişin iktidarı en nihayetinde yıkacağını savunur.

Ancak Laclau da, çokluğun bir araya gelmesi ve bir güce dönüşmesi için, Hardt ve Negri düşüncesinde "çaba"dan başka hiçbir temel olmadığını söyler. Çokluğun imparatorluğa karşı hareketini oluşturan tek unsur, ona "karşı" olmalarıdır; İmparatorluk'ta insanların baskıya karşı doğal mücadele eğilimleri vardır. Laclau, Hardt ve Negri'nin toplumsal heterojenlikten yola çıkmalarına rağmen bu yönde bir birliğe ulaşmasını eleştirir; "birisinin buna Cennet'ten bir armağan ya da içkinliğin bir sonucu demesi hiç fark etmez. Eğer doğal bir isyan eğilimi varsa, isyanın öznesinin politik bir inşasına gerek yoktur" (Laclau, 2007: 262-263). Bu bağlamda, çokluk, kendi iç çelişkilerinden bağımsız düşünülmemelidir. Laclau, söz konusu heterojenliğin bir eklemleme mantığı çerçevesinde ele alınarak, toplumsal ilişkilerin hegemonik boyutunun irdelenmesi, diğer bir deyişle çokluğun oluşum sürecinin açıklanması gerektiğini belirtir; buna göre çokluk kendiliğinden çoğalmayacaktır, o politik bir hareket aracılığıyla bu hale gelir (Laclau, 2001). Dolayısıyla, Zizek ile İmparatorluk yazarları, Laclau tarafından, farklı da olsa bir dizi içkinlik düşüncesinden hareket ettikleri ve bir zorunluluk noktasına ulaştıkları için eleştirilir.

IV

Özetle, Hardt ve Negri'ye göre çokluk, imparatorluğun içinden, onun araçlarıyla bir değişim yaratacaktır. *İmparatorluk* kitabı, küresel düzeyde egaliter bir düzlem ve demokratik bir siyasal ontoloji kurmak hedefiyle örülürken, hareketin kendisine bir önem atfetse de bunun işleyişi ve sonuçları açısından açıklayıcı bir analiz yapamamaktadır. 'Tekilliklerin ve toplumsal heterojenliğin üretici gücü, demokratikleşme yoluyla aşkın egemenlik kalıplarının yıkılmasına yol açacaktır', öngörüsü çokluk aracılığı ile işler. Dolayısıyla, çokluk, *İmparatorluk* kitabının hedeflediği demokratik ontolojiyi kapsar. Ancak

burada, Laclau'nun eleştirisine katılarak, çokluğun oluşumundaki politik ilişkilerin önem kazandığını vurgulamak gerekir. Çokluk, kendi iç çelişkilerinden bağımsız olarak düşünülmesi imkansızdır. Laclau'nun, Chantal Mouffe ile birlikte kaleme aldıkları "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" (1993) kitabında savundukları, demokrasinin derinleştirilmesi yoluyla işleyecek bir ontolojik mekanizma, çokluk için daha uygun görünmektedir. Bu işleyiş, herhangi bir zorunlu sonuca bağlanmazken, toplumsal heterojenliğin üretebileceği her türlü farklı eklemelenmenin siyasetin temel aracı olduğunu vurgular. Bu bağlamda, çokluk ancak radikal demokratik bir perspektifte işlerlik kazandıkça aşkın bir kavram olmaktan çıkabilir.

KAYNAKÇA

- Balibar, Etienne (2004) *Spinoza ve Siyaset*, çev. Sanem Soyarslan, Otonom.
- Deleuze, Gilles (2005) *Spinoza Pratik Felsefe*, çev. Ulus Baker, Norgunk.
- Hardt, Michael; Negri, Antonio (2003) *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı.
- Hardt, Michael; Negri, Antonio (2004) *Çokluk*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı.
- Negri, Antonio (2005) *Devrimin Zamanı*, çev. Yavuz Alpogon, Ayrıntı.
- Negri, Antonio (1996) "Siyasal Alanın Krizi", <http://www.korotonomedia.net/kor/index.php?id=6,25,0,0,1,0>
- Laclau, Ernesto (2007) *Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik, Epos.
- Laclau, Ernesto (2001) "Can Multitude Explain Social Struggle?", *Diacritics*, Kış 2001.
- Uyurkulak, Serhat (2005) "Sistemin İçinde Ama Ona Karşı", *Radikal Kitap*, 14 Ocak 2005.
- Zizek, Slavoj (2003) *Gıdıklanan Özne*, çev. Şamil Can, Epos.